

розділ перший. НІЧ

Повернення болю

Біль повернувся вночі. «Знову, — з роздратуванням подумав він. — І знову, і знову, і знову». Знову, отже, доведеться терпіти до ранку. А це — невідомо скільки. З тієї пори, коли час втратив свою однозначну розмірність, невідомість чекання зробилася звичною. Якщо тільки до цього безглуздя можна звикнути. «Знову, і знову, і знову», — знову і знову повторював він.

Найкраще було лежати не рухаючись, але нерухомість теж ставала нестерпною, до того ж він відчував, що рано чи пізно доведеться вставати за малою потребою. Рано чи пізно. Чи може таке бути — рано або пізно? «Якщо я встану зараз, це буде «рано» чи «пізно», га?». Він сповз із ліжка, намагаючись не підводити голови, і так, перегнувшись навпіл, рушив до унітаза. Замість звиклих чотирьох йому довелося зробити вісім кроків. Кожен з них відлунював новою хвилиною

болю. «Час уже, певно, скористатися правом ходити під себе», — подумав він. «Знову і знову. Як це, очевидно, мило — пускати помалу рідину в будь-який час. У будь-який зручний для вас час. Ви почуватимете себе зручно навіть у критичні дні! Мете себе! Як птахи небесні! Скористайтесь вашим правом, цим найвищим досягненням демократії!»

Він дивився, як, закручуючись, зникає у білій мушлі теплий потік, і відчув нараз, що разом із сечею з нього, мабуть, витече й свідомість. «Ось воно! Ось! — вирішив захоплено. — Закон сполучених посудин». Однак спроба уявити свій мозок, під'єднаний таким чином до всесвітньої каналізаційної мережі, не вдалася: він знепритомнів. Свідомість повернулася за якийсь час — не «згодом», і не «незабаром», і не за кілька хвилин, а через невідому яку кількість чи протяжність цього вашого-нашого часу — і він усвідомив, що стоїть навколішки, припершись до мушлі головою, а це не найкраща поза для царя всесвіту. «Свинство, — подумав він. — От іще свинство! Отак щоразу повертатися. І ваша-наша свідомість — свинство і свинство — завжди прокидатися зо сну, і виринати з небуття, і випадати з нічого. Давай, завертай назад. Вона там, моя люба батьківщина, моя маленька оселя, моя фазендочка, садочок мій, номерний знак. Дитя, сестро моя, поїдемо в краї, де ми з тобою нерозлучні будемо. Там все не є. Там навіть смерть не є. Це недалеко, десь тут, за Карпатами. Не є радості, не є болу, не є дня і не є ночі... Га?» Однак повернення видавалося невідворотним. І повернення означало тільки біль. Тепер лише це. Біль тепер заміняв йому весь світ. Цілий світ був болем, — він прислухався, — і це був не найкращий його різновид.

Різновиди болю

Завжди залишається класифікація. Ще.

Зрештою, в цьому він теж не досяг визначних успіхів. Він знав багато різновидів болю, однак лише три стали об'єктами класифікації. Принаймні три. Безумовно, три. Очевидно, три. Концентрація першого відбувалася десь у надбрівних дугах. Це був дуже локальний біль — він ледве чи займав кубічний сантиметр мозку, — але ця локальність вносила новий відтінок нестерпності: здавалось-бо, можна вхопити зболіле місце пучками і витягти з голови, як виймають із пучки скалку. Це було оманюю. Біль ховався близько, десь під самою кісткою, але череп був для нього надійним захистом. Пальці несамохіть роздирали шкіру на чолі, марно намагаючись добутися до середини, а потім лізли до очей, подібно павукам, тяглися до очей, щоб бодай через очниці проникнути в мозок і — нічого надзвичайного — просто почихати над/під бровою, адже біль — це не завжди біль, це не завжди просто біль, це завжди не просто біль, а, кажучи пишномовно, — квінтесенція свербіння.

Різновид другий теж був не зовсім, так би мовити, чистим клінічним випадком. Принаймні починалося все дуже нехарактерно: шкіра голови виявлялася раптом затісною і починала муляти, як ото муляє ногу на розмір менший черевик. Попервах воно ніби не дуже і дошкуляло, але коли справа доходила до ночі, виявлялося, що прихилити голову до подушки немає жодної можливості: цей намуляний качан починав пекти вогнем. Та це ще не було найгіршим, і вже не

видавалася найгіршою неспромога сховати обличчя в долонях чи взяти голову в руки (дивуючись, чому не йде апостол), бо врешті-решт ставала очевидною неможливість будь-якого поруху — бо зціплених відчаєм щелеп, ледь помітного напруження шийних м'язів, ковтального рефлексу чи навіть тремтіння повік виявлялося достатньо, щоб лещата болю стискалися ще на один хід, і ще на один, і ще, аж поки всередині зболеної оболонки не розливалася вода чистого прозріння (прозорого сумління).

Дурниці все це. Лексичні джунглі. Справжньої нерухомості вимагалось лише в одному (третьому) випадку, коли мозок усередині зсихався, зіщулювався до розмірів горішаного ядра, і цей сплетений з оголених нервових закінчень горіх, тримаючись, мов серце в дзвоні, на одній якійсь сумнівній спиноталамній мотузці, як серце ж у дзвоні, калатав, бився до розжарених стінок черепа, до стін, вштриканих розпеченими вістрями найчистішого іспанського заліза та шпичаками найавтентичнішого месопотамського терну, вимоченими в найросійськішій царській горілці та найіндіанськішому кураре. Нерухомість сама по собі ще не була порятунком. Потрібно було віднайти ту одну-єдину позу, той один-єдиний кут, те одне-єдине співвідношення нахилу тіла й голови та розміщення кінцівок, коли наставала хитка, майже нереальна рівновага земного тяжіння, артеріального тиску і млявої стійкості спиноталамного канату, і коли ненависне горішане ядро мозку застигало в короткочасній невагомості поміж раєм кураре і раєм вогню. Але — о болісна омана! — достатньо було необережного поштовху серця,

щоб ядро зривалося і, непристойно радісно підскакуючи, котилося назустріч... ну, ви знаєте, назустріч чому. Намагаючись відновити втрачену дорогоцінну рівновагу, ти/він інстинктивно сіпався, і ядро, ледве стримуване мотузкою, вже летіло в інший бік, і згадані вже вістря з насолодою встромлялися і занурювалися в нижнє драглисте тіло мозку. Найнеприємнішим у цьому всьому було те, що з кожним новим ударом біль робився все пекучішим і гострішим, але це кляте крещендо ніколи не закінчувалося непритомністю, в кожному разі йому не вдавалося свідомо пройти цим шляхом до втрати свідомості, бо десь на півдорозі жахлива нудота і безсилля змушували його завмерти на якійсь достатньо високій і нестерпній больовій ноті і віддатися її звучанню цілком, аж до внутрішніх спазмів і корчів, котрі він силувався погамувати залишками пошарпаної волі, аж до того моменту, коли небезпека бралася з іншого боку, і починало терпнути тіло, і, починаючи з кінчиків пальців, наливалися терпкістю руки і ноги, і терпкість ця просувалася все далі і далі, досередини і вглиб, і згодом підступала до серця, підступала так близько, що він відчував, як терпнуть серцеві м'язи, і це відчуття раптом жбурляло його на землю, і тоді вже годі було вирафінувати щось одне, бо калатання в голові зливалось в суцільний протяжний гул, і дзвін, і виття сирен, і свист налітаючих снарядів, і крик розідраної породіллі, а голова товклася до підлоги, і билася в конвульсіях тіло, що відмерзло, розмерзлося, відтавало від смертної холоднечі.

Ось ця класифікація — єдине, чим він втішав себе в часи дозвілля і боротьби. Він усе ще стояв навколішки, і йому вже

не потрібно було жодних експериментів, щоб уявити, що чекає його попереду. Колись принаймні можна було передбачити тривалість — дві або три години, нехай навіть день чи доба, а тепер — він знав це достеменно — плин часу міг застигнути, розтягнути миттєвість у рік і в десять, мовби хтось насолоджувався, споглядаючи в надзвичайному сповільненні, як лезо бритви розсікає неіснуюче тіло очного яблука. «А отже, братику, струнко, шикуйсь. Форма одягу номер три. Сьогодні ти знову служитимеш дзвоником на чийсь забаві. Ти просто професійне калатало — ось ти хто. Більше старанності, братику. Більше ясної напруги металу. Більше дурного несамовитого писку».

Він ще знайшов у собі сили встати, підтягти штани і спустити воду. Потім поплентався до ліжка. Крещендо тільки починалося. Коло ліжка він знову вкляк і вперся лобом у холодну металеву перекладину. «Давай, — промовив до когось. — Давай, ну. Я буду слухати цей оркестр до кінця. Давай!!!» — з усієї сили заверещав він, і потріскані губи ледь ворухнулися.

Було йому, якщо не помиляюся, без кількох місяців тридцять два, звали його Воццек. Господи, як мені це все остогидло.

Пошуки особи

Очевидно, десь тут криється фальш. Є щось неправдиве, щоб не сказати — несправедне, в напівпрофесійній зухвалості цих синонімічних вправлянь, в їхній скептичній ритміці і риторичному синтаксисі. Позбавляє довіри до сказаного звучання

деяких слів, можливо, надто рано звучало ім'я, може, невинуватим є сусідство імені з марнословним звертанням до Бога.

До того ж передбачається ціла низка непорозумінь, пов'язаних із нез'ясованістю стосунків між «я», «ти», «він». Тобто між мною, тобою і ним. Тобто між Воццеком і Воццеком інкорпорейтід.

У пошуках власного «я», у спробах викристалізувати цю невловиму субстанцію (передумова зустрічі першої і другої особи) завше натикаєшся на суто технічні обмеження внутрішнього оптичного збільшення, такого собі нейрофізіологічного *blow up*.

Адже цілком закономірно й логічно, вишукуючи «я» у надрах черепної коробки, ти на початку з надією окидав «оглядом весь мозок, цю незнайому і незайману планету, котра видавалася незаселеною і необжитою, і чия позірна нерухомість, ба навіть незворушність ніяк не виказувала можливості бурхливих внутрішніх процесів. (Тіло з його механікою м'язів, гідравлікою серця і судин, присмерковою перистальтикою змієподібних рур і дитячою жвавистію найтоншого епітелію звично асоціюється з апофеозом вітальності; натомість керівний пост, командний пункт усієї цієї складної машинерії, де, здавалось би, день і ніч повинна кипіти енергійна робота, справляє враження абсолютної апатії, повної неودухотвореності, якоїсь ідіотичної байдужості паралітика. Якщо й продовжувати силувати анатомічно-астрономічні метафори, то, порівнюючи мозок з планетою, слід вибирати планету сіру, нецікаву й неповоротку — таку, як от, скажімо,

місяць.) Трохи повештавшись її пустельними територіями, уже без особливого ентузіазму огледівши усі ці доли і півкулі, таламуси і гіпоталамуси, гіпофізи й т. д., ти починав занурення в кору і в підкору, все далі вглиб і вділ, ти брав проби тендітного ґрунту в найрізноманітніших місцях, твій аналіз робився все прискіпливішим, точнішим і досконалішим, тут вже було не обійтися без лінз і мікроскопів, і ось на перший план виходили нейрони, синапси, аксони і дендрити, а ще пізніше — ядра, кліткові мембрани, мітохондрії; тут життя вже буяло на повну катушку, однак проклятого «я» так ніде й не було видно, — ти вперто рухався вглиб матерії, і згодом мав перед собою чудернацькі молекули, котрі завзято розбивав на друзки із завзяттям немовляти, що добирається до нутроців нової забавки; а ще пізніше, озброївшись не стільки оптикою, скільки різним химерним причаудаллям — камерами Вільсона, електронними гарматами, прискорювачами Доплера і маятниками Фуко, — ти бадав атоми і знову ядра, а там — протони, електрони і нейтрино, ти розв'язував нерозв'язні задачі трьох тіл з кулонівською взаємодією (двох ядер і мюона), і двох тіл, і одного тіла, лише, звичайно, все то були пусті зусилля і надії марні, бо за останнім десь порогом ти впиравсь в одне велике неподільне й неіснуюче Ніщо — сьайливу подобу чистої енергії, — котре стояло в основі всіх речей і всіх світів, і всього Всесвіту нарешті.

Сам час було огледітись довкола і запитати: «А чи не ма-на переді мною?»

Пошуки «я» відступали на задній план, набридали, робилися нецікавими.

(Зауваження внутрішнього цензора: «Поставлена найгострішим олівцем графітна крапка — це всього лиш знак справжньої геометричної крапки, знак, безмежно великий щодо самої цієї крапки, котра, як відомо, розміру не має».)

Та за якийсь час зловтішне «я» нагадало само про себе.

Щоправда, тоді довелося чекати достатньо довго, але чекання було винагороджене достойно.

Давно облишивши марні пошуки і вже описані подорожі вглиб, ти звик обмежувати «я» поверхнею власного тіла. Ти змирився з тим, що яка-небудь збільшена від непомірного пиття печінка, чи спотворений поліартритом палець з обгризеним нігтем, чи оцей нікчемний виріст посередині, котрий має нахабну здатність бундючитися, наливатися кров'ю і вимагати сатисфакції, всі ці речі — також «ти». (А от і вихід другої особи.) Ти змирився навіть з тим неглибоким софізмом, згідно з яким «поверхня тіла» — поняття теж цілком умовне. Адже перехід від тебе, безумовно живого, до найближчого довкілля, безумовно неживого — на диво нечіткий, розмазаний, примарний: ці змертвілі кінчики нігтів, це вимираюче волосся, цей зашкарублий панцир ороговілої шкіри... Де знаходиться шов? де межа? де кордон, котрий би відділяв і захищав тебе від не-тебе? Невже і тут відсутня дискретність, і твоє перетворення, твій поступовий перехід в рухливе повітря, котре ото ти щойно вдихнув, чи в незворушний камінь, куди впираються твої коліна, є таким же плавним і непомітним, як перетікання води у воду?

Так от, цю звичку ототожнювати себе («я», «ти», «він») з власною біологічною оболонкою довелося відкинути як заста-